

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი

ხელნაწერის უფლებით

ნათია ფიფია

ელღინური ექსპერიმენტი დასავლეთ საქართველოში –
ბერძნული ახალშენები (გენეზისი, ისტორია)

ისტორიის დოქტორის (Ph.D.) აკადემიური ხარისხის
მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაციის

მ ა ტ ნ ე

2013

სადისერტაციო ნაშრომი შესრულებულია ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტში

სამეცნიერო ხელმძღვანელი: **თედო ღუნდუა**
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

ოფიციალური ოპონენტები:

1. ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი
თემურ თოდუა
2. ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი
ვახტანგ ლიჩელი

დისერტაციის დაცვა შედგება 2013 წლის 27 დეკემბერს, 17 საათზე, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის სადისერტაციო კომისიის სხდომაზე.

მისამართი: 0179, თბილისი, ი. ჭავჭავაძის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის I კორპუსი,

დისერტაციის გაცნობა შეიძლება ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო ბიბლიოთეკაში.

სადისერტაციო საბჭოს სწავლული მდივანი:
ფილოსოფიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი

ა. ყულიჯანიშვილი

ნაშრომის ზოგადი დახასიათება

წინამდებარე სადოქტორო ნაშრომში შესწავლილია ელიზური ექპერიმენტი დასავლეთ საქართველოში – ბერძნული ახალშენების წარმოშობის ზოგადი და კონკრეტული მიზეზები, მათი ისტორია. განსაკუთრებით აქცენტირებულია მათი პოლიტიკური სტატუსი სხვადასხვა პერიოდში (ძვ.წ. VI–I სს.), საგარეო სავაჭრო ურთიერთობების პრიორიტეტები და, ასევე, ამ ექსპერიმენტის მარცხის კონკრეტული მიზეზები და შედეგები.

საკვლევი თემის აქტუალობა. ნაშრომი საინტერესოა იმ თვალსაზრისით, რომ მიუხედავად დარგში არსებული მდიდარი ისტორიოგრაფიისა და კვლევის მნიშვნელოვანი ტრადიციისა, დისკუსია დასავლეთ საქართველოს ბერძნული ახალშენების ისტორიის შესახებ არ წყდება. ნაშრომში განხილულია, თუ რამდენად შეიძლება ეს ქალაქები განვიხილოთ, როგორც პოლისები ან ემპორიონები – რა არგუმენტები არსებობს ამის თაობაზე. შესაძლებელია თუ არა, რომელიმე მათგანი იყოს ასევე კლერუხია. დღესდღეობით მიჩნეულია, რომ ზუსტად ერთნაირი განვითარების ისტორია და ერთნაირი მახასიათებლები არცერთ ბერძნულ პოლისს არ ჰქონია, ამდენად, ცალსახად ერთი და იგივე კრიტერიუმების აპლიკაცია ყველა პოლისისთვის არ არის მართებული. ამის გათვალისწინებით შესწავლილია და ახლებურად არის გააზრებული დასავლეთ საქართველოს ბერძნული ახალშენების ისტორია.

კვლევის მიზანია დასავლეთ საქართველოს ბერძნული ახალშენების – ფაზისი, დიოსკურია/ეშერა, გიენოსი, ფიჭვნარი – გენეზისის მიზეზების, განვითარების ისტორიის და დაკნინების მიზეზებისა და შედეგების შესწავლა. იონიური ახალშენები დასავლეთ საქართველოში წარმოქმნილია ძვ.წ. VII-VI სს-ის მიჯნაზე ან ძვ.წ. VI ს-ის დასაწყისში, ძვ.წ. VI ს-ის შუა ხანებში ან ძვ.წ. VI ს-ის ბოლოს. შემდეგ ძვ.წ. V ს-ის II ნახევარში პერიკლეს ექსპედიციის შედეგად ეს ახალშენები შეივსო ბერძნების ახალი კონტინგენტით. კვლევის მიზანია იონიური კოლონიზაციის შემთხვევაში ყოველ კონკრეტულ პერიოდში ახალშენების დაარსების კონკრეტული მიზეზების დადგენა – შავი ზღვის მთავარის კოლონიზატორის –

მიღეტიდან მომდინარე რა იმპულსებმა განაპირობა მათი გენეზისი. ძვ.წ. V საუკუნეში ათენის კოლონიზაციასთან დაკავშირებული პროცესების მიზეზები რადგან უფრო მეტად ნათელია, ამ პერიოდთან დაკავშირებით ჩვენი ინტერესის საგანს წარმოადგენს კოლონიების პოლიტიკური სტატუსი ამ პერიოდში და მათი შედარება ერთმანეთთან. ძვ.წ. IV საუკუნე აღინიშნა რიგ ბერძნულ ახალშენებში როგორც დამდიანი, ასევე დამდის გარეშე ადგილობრივად დამზადებული ამფორების წარმოების დაწყებით. კვლევის მიზანია, დადგენა მიზეზებისა, რა ფუნქციით იწარმოებოდა ეს ამფორები და რამდენად წარმატებული იყო ეს ექსპერიმენტი. ასევე კვლევის საგანს წარმოადგენს ბერძნული ახალშენების დაკნინების მიზეზები ყოველ კონკრეტულ პერიოდში, შემდეგ უკვე ამ პროცესების შედეგები დასავლეთ საქართველოსთვის. ფიჭვნარი, როგორც ბერძნული ახალშენი, პრაქტიკულად, აღარ არსებობს ძვ.წ. II ს-დან, ასევე გიენოსიც. ხოლო ფაზისი და დიოსკურია ძვ.წ. I – ახ.წ. I სს-ის მიჯნაზე კნინდებიან საბოლოოდ.

ნაშრომის თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა.

წინამდებარე სადოქტორო თეზისი თანაბრად დააინტერესებს და გამოადგება სხვადასხვა დარგის სპეციალისტებს, მათ შორის: ისტორიკოსებს (განსაკუთრებით ძველი მსოფლიო ისტორიის სპეციალისტებს), არქეოლოგებს, ეთნოლოგებს, რელიგიის, მედიცინის ისტორიის მკვლევარებს, უმაღლესი სასწავლებლების სტუდენტებს, ანტიკური პერიოდის საქართველოს, ისევე როგორც ბერძნული ცივილიზაციის ისტორიით დაინტერესებულ პირებს.

ნაშრომის მეცნიერული სიახლე.

წინამდებარე ნაშრომი თავისთავად წარმოადგენს შესასწავლი საკითხების ახლებური ინტერპრეტაციის ცდას, უახლესი აღმოჩენებისა და გამოკვლევების გათვალისწინებით. ბერძნული ახალშენების ნაწილი – ფაზისი და დიოსკურია მინეულია დამოუკიდებელ პოლისებად და მოტანილია სათანადო დასაბუთება. ფიჭვნარი განხილულია, როგორც პერმანენტულად მოძრავი მოგზაური ვაჭრების ქალაქი. გიენოსი განხილულია, როგორც სეზონურად მოქმედი ახალშენი, რომლის აქტივობაც დაკავშირებულია ხეციის ექსპორტის სეზონურობასთან. ამასთან, შესწავლილია რიგი საკითხებისა, რომლებიც რამდენადმე დაკავშირებულია

საკვლევ თემატიკასთან: მაგ., კოლხეთიდან ხე-ტყის ექსპორტის მოდელი. ასევე ნაშრომში მოცემულია ინტერდისციპლინური კვლევა ც ფაზისელების შესახებ ჰიპოკრატეს ცნობებთან დაკავშირებით.

ნაშრომის მეთოდოლოგიური ბაზა. ნაშრომი ეფუძნება ჰერმენევტიკული, კომპარატივისტული, რეტროსპექტული მეთოდებით კვლევას. ასევე გამოყენებულია მულტიმეთოდოლოგია – კომპლექსურად რაოდენობრივი და ხარისხობრივი კვლევა. კვლევის მეთოდები გულისხმობს რიგი ტექსტების სადისკუსიო განმარტებასთან, მაგ., ჰერაკლიდეს ცნობებთან, დაკავშირებით საკუთარ ინტერპრეტაციას. ხე-ტყის ექსპორტის მოდელის წარმოსადგენად შესწავლილია XIX საუკუნის ბოლოს – XX საუკუნის დასაწყისში ხე-ტყის მოპოვების წესი, რეტროსპექტულად შედარებულია და აღდგენილია ანტიკურ ხანაში შესაძლებელი მოდელი. გარდა ამისა, არქეოლოგიური მონაცემები შესწავლილია და დასკვნები მოცემულია რაოდენობრივი შედარებების და ხარისხობრივი მაჩვენებლების მიხედვით – მაგ., მიახლოებითი პროცენტული შეფარდება იმპორტული ნაწარმისა ადგილობრივ ნაწარმთან, ამასთან, იმპორტული ნაწარმის ხარისხზე დაკვირვებით, შესწავლილია, მასიური მოხმარების პროდუქციაა თუ იშვიათი და მოცემულია შესაბამისი დასკვნები.

ნაშრომის აპრობაცია. ნაშრომის ცალკეული მონაკვეთები სტატიების სახით დაბეჭდილია სხვადასხვა სამეცნიერო ჟურნალებში. სტატიების ნაწილი გამოქვეყნებულია საერთაშორისო რეცენზირებად ჟურნალებში ქართულ და ინგლისურ ენებზე.

სტრუქტურა. წინამდებარე ნაშრომი შედგება შესავლის, 8 თავისა და დასკვნისგან. ნაშრომს თან ერთვის გამოყენებული ლიტერატურისა და ელექტრონული რესურსების ნუსხა.

სადისერტაციო ნაშრომის შინაარსი

ნაშრომის შესავალში დასმულია საკვლევი თემატიკის გარშემო არსებული კითხვები, რომელზედაც პასუხის გაცემას ნაშრომი ისახავს მიზნად.

ნაშრომის პირველ თავში მიმოხილულია პირველწყაროები და საკითხის ირგვლივ არსებული ისტორიოგრაფია. პირველწყაროები განხილულია შემდეგი პრინციპით: საკვლევი თემატიკისთვის ამ წყაროებს რა ღირსება და ნაკლი გააჩნიათ მათი წარმოშობიდან და მიზნიდან გამომდინარე. ისტორიოგრაფია ორგანიზებულია თემატურად: 1) ლიტერატურა, სადაც გაშუქებულია ზოგადად ანტიკური ეკონომიკის საკითხები, 2) ნაშრომები, სადაც შესწავლილია ბერძნული კოლონიზაციის ზოგადი თეორიული საკითხები, 3) შავიზღვისპირეთის რეგიონთან დაკავშირებით კვლევისთვის რელევანტური მონოგრაფიები, 4) კოლხეთის ბერძნული კოლონიების ირგვლივ არსებული ისტორიოგრაფია, 5) არქეოლოგიური მასალების კატალოგები.

ნაშრომის მეორე თავში მიმოხილულია ბერძნული კოლონიზაციის ზოგადი მიზეზები და შესწავლილია კონკრეტული მიზეზები. მილეტის მიერ ცალკეული კოლონიების დაარსებისას, შავიზღვისპირეთში და კონკრეტულად კოლხეთის სანაპიროზე სხვადასხვა პერიოდში კონკრეტული მიზეზები იკვეთება. ეს მიზეზები საკუთრივ მილეტში მიმდინარე პროცესების გამოძახილია. კოლონიების დაარსების ზოგადი მიზეზი სხვადასხვა პერიოდში არსებული გამოწვევების პასუხია. კონკრეტულ პერიოდში ეს გამოწვევა სხვადასხვა მიზეზით იყო განპირობებული.

ძვ.წ. VII საუკუნის მიწურულს და VI საუკუნის დასაწყისში მილეტის მიერ კოლხეთის სანაპიროს კოლონიზაციის მიზეზი, როგორც ჩანს, ოქროს ძიებაა. მართალია, წერილობით წყაროებში როგორც მ. ინაძე უთითებს „არსად არ ვხვდებით ცნობებს კოლხური ოქროს საექპორტო დანიშნულების შესახებ“, თუმცა, თუ მილეტის საჭიროებებს გავითვალისწინებთ, კონკრეტულ მომენტში, ბერძნების თავდაპირველად აქ მოსვლაში მაინც, შეიძლება დავინახოთ ოქროს ძიების სურვილი. ძვ.წ. VII საუკუნის მიწურულს მილეტმა ლიდიის მეფის თორმეტწლიან ალყას გაუძლო

მიღებულ ტირანიის დროს. მიღებისთვის ოქროს მთავარი იმპორტიორი ლიდის სამეფო იყო სწორედ. ძვ.წ. VII-VI საუკუნეების მიჯნაზე ან VI საუკუნის დასაწყისში მიღების მიერ კოლხეთში დაარსებული ახალშენების ფუნქცია, რომელიც ცნობილი იყო თავისი ოქრომრავალობით, უნდა ყოფილიყო იმ დევიციტის შევსება, რაც მაშინ ლიდისგან მომდინარეობდა. მიღებულ კონკრეტულ მომენტში არსებულ გამოწვევას შავიზღვისპირეთში გააქტიურებით უპასუხა. ეს ომი გრძელდებოდა, ერთი ვერსიით, ძვ.წ. 615-604 წწ. ყველაზე ადრეული ბერძნული იმპორტივ კოლხეთში დაახლოებით ამ პერიოდით, ან ოდნავ მოგვიანო პერიოდით თარიღდება.

ძვ.წ. VI საუკუნის მიწურულს – V საუკუნის დასაწყისში მიღების შავიზღვისპირეთში გააქტიურების და ახალი კოლონიების დაარსების მიზეზი ხე-ტყის ექსპორტის სურვილია. მიუხედავად იმისა, რომ მიღების გარშემო ტყეები იყო, როგორც ჩანს, ეს საკმარისი არ იყო მისთვის. იმ დროისათვის მიღებს ხე-ტყე ესაჭიროებოდა სპარსეთის წინააღმდეგ მოსალოდნელი აჯანყებისთვის ფლოტის ასაშენებლად. გარდა ამისა, მიღები ცნობილი იყო ავეჯის წარმოებითაც და ფლოტის გაძლიერებათან ერთად, როგორც აღან გრივის უთითებს, ავეჯის იმპორტიორის ფუნქციაც უნდა შეენარჩუნებინა.

ძვ.წ. VI საუკუნის ბოლოს შავიზღვისპირეთში მიღების გააქტიურების ერთ-ერთი მიზეზი სიბარისის დანგრევაა. ძვ.წ. 510 წელს კროტონელებმა სიბარისი აიღეს და 500 მდიდარი მოქალაქე ქალაქიდან გააძევეს. სიბარიტები მიღებულების მნიშვნელოვანი მოკავშირეები იყვნენ, ყველაზე მეტად სწორედ მათ იგლოვეს სიბარისის დაცემა, რადგან ისინი იყვნენ მატყლის პირველი მიმწოდებლები, ხოლო მიღებულები მათი მატყლისგან თავიანთ ცნობილ ქსოვილებს ამზადებდნენ. საფეიქრო წარმოების კოლხეთში განვითარებას აქ პირამიდული საწაფების აღმოჩენა ადასტურებს. მიღების კოლხეთით დაინტერესების ერთერთი მიზეზიც ძვ.წ. VI საუკუნის ბოლოს აღბათ საფეიქრო წარმოებისთვის საჭირო ნედლეულიც იყო. ძვ.წ. VI საუკუნის ბოლოს, სიბარისის დანგრევის შემდეგ, როცა მიღებულებმა მნიშვნელოვანი პარტნიორი დაკარგეს მატყლის მიმწოდებლების სახით, სავარაუდოდ, შავი ზღვის რეგიონიდან ამ რესურსის შევსებითაც დაინტერესდნენ.

ძვ.წ. V საუკუნეში ახალი კოლონიების დაარსების ზოგადი მიზეზი, გარდა ბაზრების ხელში ჩაგდების სურვილისა, რასაც თ. ღუნდუა აღნიშნავს, შეიძლებოდა ყოფილიყო საკუთარი პრიმატის იდეოლოგიური კონსტატაციის სურვილი. როგორც მაგალითად, თურიუმის დაარსებისას ათენის სურვილი იყო მხოლოდ საკუთარი პრიმატის დემონსტრირება.

შავიზღვისპირეთში მიღებულების მიერ კოლონიების დაარსების ქრონოლოგიაში ტერიტორიის ათვისების პრინციპის მიხედვით ორ ეტაპს გამოვყოფთ: 1) სტრატეგიულად მნიშვნელოვან ადგილას მცირე რაოდენობის, მაგრამ შედარებით დიდი ახალშენების დაარსების პერიოდი (ძვ.წ. VIII ს-ის შუა ხანები – VII ს-ის შუა ხანები), 2) მიღების მიერ შავიზღვისპირეთის სანაპიროს მიზანმიმართული მასობრივი ათვისების პერიოდი – მცირე ახალშენების დაარსება (ძვ.წ. 630-494 წწ.). პირველ ეტაპზე მოხდა სამხრეთ შავიზღვისპირეთის ათვისება, შემდეგ ჩრდილო შავიზღვისპირეთის და ბოლოს დასავლეთ შავიზღვისპირეთის. მეორე პერიოდშიც ტერიტორიის ათვისება იწყება ისევ სამხრეთ შავიზღვისპირეთით, შემდეგ გრძელდება აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთით – კოლხეთის სანაპიროების ათვისებით, შემდეგ ჩრდილო შავიზღვისპირეთით. რაც შეეხება დასავლეთ შავიზღვისპირეთს, მისი ათვისება მთლიანად პროცესის პარალელურია. ჩვენი აზრით, კოლონიების დაარსების ეს თანმიმდევრობა განაპირობა შავიზღვისპირეთის დინებების თავისებურებამ და მისგან გამომდინარე, სანაპიროს შემოვლის შესაძლებელმა გზამ.

შავიზღვისპირეთის ბერძნულ ქალაქებში ძვ.წ. IV საუკუნის ბოლოს იწყება ადგილობრივი წარმოებაც. კოლხეთის ქალაქები საკუთარ ამფორებს აწარმოებენ. თუკი აქამდე შავიზღვისპირეთის ქალაქებიდან მოპოვებული ნედლეული, იქნებოდა ეს თაფლი, ცვილი, ფისი და სხვა, რომელიც ამფორებით გადიოდა, ალბათ ბერძნებს მათ მიერ მოტანილი ტარის მეშვეობით გაჰქონდათ, ძვ.წ. IV საუკუნიდან, როცა ეგეოსთან და ხმელთაშუაზღვისპირეთის ცენტრებთან კონტაქტი შეწყდა და შესაბამისად, იქიდან ტარაც ნაკლებად შემოდის, დაიწყეს საკუთარი ტარის წარმოება, რათა საკუთარი ნაწარმი პროდუქცია გაეზიდათ. ელინისტურ ხანაში კოლხეთის ექსპორტის საგანი შეიძლება ყოფილიყო რკინა, ოქრო, სელი, კანაფი, ცვილი, ტილო, ფისი, სელის ზეთი, ღვინო და ხე-ტყე ვემთმშენებლობისთვის. ამ პროდუქტებიდან მხოლოდ ცვილის, სელის ზეთის ან ღვინის გადატანა შეიძლება ამფორებით.

შესაბამისად, ეს პროდუქცია გავიდოდა ამფორების მეშვეობით. როგორც ჩანს, კოლხეთის ბერძნული ქალაქები დასავლეთ შავიზღვისპირეთის გარდა, მთელ რეგიონში ინტენსიურად ვაჭრობდნენ და თავიანთი პროდუქციის ექსპორტს ახდენდნენ. ამასთან, არაა გამოსარიცხი, რომ შეესრულებინათ ის ფუნქციაც, რასაც მანამდე ქიოსი ასრულებდა – ამფორები ეწარმოებინათ მხოლოდ ტარის ექსპორტის ფუნქციით. ამ მხრივ ნიშანდობლივია, რომ ქერსონესის განათხარი კერამიკული ტარა სპეციალისტების, კერძოდ, მონახოვის აზრით, არ არის ადეკვატური ქერსონესის მიერ წარმოებული საექსპორტო ღვინის პროდუქციის რაოდენობისა.

ათენთან კავშირის შესუსტებამ გამოიწვია კიდევ ერთი რამ – ქალაქების, რომელთა მოსახლეობაც როტაციის წესით იცვლებოდა (მაგ., ფიჭვნარი) ტრანსფორმაცია მოხდა. აღარ არსებობდნენ ინტენსიურად მოძრავი ათენელები, რომლებიც საქონელს და მოხმარების საგნებს მთლიანად ათენიდან იღებენ და ფიჭვნარში მხოლოდ რეზიდენტები არიან და ამის ნაცვლად აქ გაჩნდა მუდმივად ამ ადგილებში დასახლებული მოსახლეობა, რომლებიც ყოველდღიური მოხმარების საგნებს და პრაქტიკულად მთელს წარმოებულ პროდუქციას უკვე ძირითადად ათენიდან კი არ იღებენ, არამედ კოლხებისგან. შედეგიც სახეუა – ფიჭვნარის ძვ.წ. V-IV საუკუნეების ბერძნული ნეკროპოლი წყვეტს არსებობას. თუმცა, ბერძნებს აქ ბინადრობა მთლიანად არ შეუწყვეტიათ – ელინისტურ სამაროვანზე სწორედ ისინი იკრძალებიან ისევ. ამასთან, ბერძნული დაკრძალვის წესიც დაფიქსირებულია საადაპო მოედნებით და ბერძნული ინვენტარით, შესაბამისად, აქ როგორც ჩანს, ბერძნები ისევ მოსახლეობენ, თუმცა უკვე სხვა სტატუსით – ადგილობრივად მოსახლის სტატუსით. სიმპტომატურია, რომ სწორედ ძვ.წ. IV საუკუნის II ნახევრიდან იწყება ფიჭვნარშიც ე.წ. ყავისფერკეციანი ამფორების წარმოებაც. ეს კიდევ ერთი არგუმენტია იმის სამტკიცებლად, რომ ბერძნები შემოტანილი საქონლით კი არ ვაჭრობენ, არამედ თვითონ ცდილობდნენ პროდუქციის წარმოების დაწყებას.

ადგილობრივი წარმოების დაწყებამ კოლხეთის რიგ ბერძნულ ქალაქებში გამოიწვია სვინოიკიზმი – მათ მიერ მიმდებარე ტერიტორიების ეკონომიკური შეერთება. ამის თვალსაჩინო მაგალითია დიოსკურიის ამფორების საწარმოებელი ქურების ნაშთების აღმოჩენა ერთი მხრივ გვანდრასთან, ლეჩკოპთან და

ემერასთან, მეორე მხრივ, გულრიფშთან. მთელი ეს მხარე, სოსუმის ყურის მიმდებარე ტერიტორიები სამეურნეო თვალსაზრისით შერწყმულია დიოსკურიის თავდაპირველ ბირთვთან.

ძვ.წ. III საუკუნის შუა ხანებისთვის ეგვიპტემ პრაქტიკულად ამოაგდო ხორბლის ექსპორტის სისტემიდან შავიზღვისპირეთი და გამოიწვია ეკონომიკური დეპრესია, რომელიც აქ ძვ.წ. II საუკუნის განმავლობაში გრძელდებოდა და, როგორც ა. გრიფის აღნიშნავს, თვით რომის მოსვლამდეც კი. მიუხედავად იმისა, რომ დასავლეთ საქართველოდან ხორბლის ფართო ექსპორტი მოსალოდნელი არ არის – ეს რეგიონი სხვა სახის ნედლეულით ამარაგებდა ბერძნულ სამყაროს (მაგ., ხე-ტყით), ეს კრიზისი დასავლეთ საქართველოსაც შეეხო. ბერძნული სამყაროსთვის შავიზღვისპირეთი მთავარი საიმპორტო ნედლეულის – ხორბლის, რომელიც ჩრდილო შავიზღვისპირეთიდან მიდიოდა საბერძნეთში, თვალსაზრისით აღარ იყო საინტერესო და მასთან თანდართული რაც შეიძლებოდა ყოფილიყო, პონტოური თევზი, სამშენებლო ხე-ტყე და ა.შ., როგორც ჩანს, უკვე აღარ არის საკმარისი იმისათვის, რომ შავი ზღვის რეგიონი ისეთივე მიმზიდველად დარჩენილიყო მათთვის, რომ რეგულარული რეისები განეხორციელებინათ ამ მიმართულებით ვაჭრობის მიზნით. ეს არის ერთ ერთი მიზეზი კოლხეთში კრიზისის დაწყებისა. ეგვიპტის მიერ ხორბლის იმპორტის დაწყებით გამოწვეული ჯაჭვური რეაქცია – საბერძნეთს უფრო იაფი ხორბალი ურჩევნია, თანაც შავიზღვისპირეთშიც არეულობაა. ვ. კუზიშინი აღნიშნავს, რომ ამ დროს თვით ოლბია აღარაა უსაფრთხო – მძიმე ეკონომიკური კრიზისია, ჰაინდიც უთითებს, რომ სარმატულ-ნომადური პროტექტორატის პერიოდია.

ძვ.წ. II საუკუნეში კოლხეთის რიგი ბერძნული ქალაქების ბარბარიზება მოხდა – მათ არსებობა შეწყვიტეს. ფიჭვნარი ჩაკვდა და გიენოსიც, როგორც ჩანს. რაც შეეხება ფაზისს და დიოსკურიას, ისინი ჯერჯერობით განაგრძობენ არსებობას. ლოგიკურია, რომ სტრაბონისთვის პირველი ორი უცნობია.

კიდევ ერთი საკითხი, რომელზედაც ჩვენ ყურადღებას ვაკავიახვილებთ, არის ბერძნების მიერ კოლხეთიდან ხე-ტყის ექსპორტირების მოდელი. ამასთან დაკავშირებით ჩვენ გვაქვს სტრაბონის პირდაპირი ცნობა, რომ ხე-ტყე მთებიდან ჩამოჰქონდათ მდინარეებზე დაცურების გზით (Strabo XI. 2. 17.). როგორი უნდა ყოფილიყო ხე-ტყის მოპოვების ორგანიზაცია,

ამის შესახებ ჩვენ ანტიკური წყაროებიდან არაფერი ვიცით. ანტიკურ ხანაში ხე-ტყე დაცურების გზით ჩამოჰქონდათ ბარში, ზუსტად ისეთივე მეთოდით, როგორსაც იყენებდნენ XIX საუკუნეშიც და საბჭოთა პერიოდშიც კი ენგურჰესის აშენებამდე ენგურის არტერიასზე. ენგურის ხეობის ანტიკური ხანის ძეგლების მდებარეობა ზუსტად ემთხვევა უახლეს დროში ხე-ტყის სვანეთის მთებიდან ჩამოზიდვისთვის საჭირო რეიდების¹ ადგილებს. ეს საქმიანობა სეზონური იყო უახლეს დროში და მხოლოდ ერთი დიდი ოპერაციის შესრულება შეიძლებოდა. როგორც ჩანს, ასე იყო ანტიკურ ხანაშიც და ამით უნდა აიხსნას, რომ განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით არის მსხვილი ფული აღმოჩენილი სვანეთში. ნედლეულის მომპოვებელი მოსახლეობა, როგორც ჩანს, ადგილობრივი იყო (იხ. Strabo. XI. 2. 12).

ნაშრომის **მესამე თავში** განხილულია ბერძნული ახალშენების სხვადასხვა ფორმები: პოლისი, ემპორია, კლერუხია. რადგანაც ჩვენი კვლევის საგანია, თუ რამდენად წარმოადგენდნენ კოლხეთის ბერძნული ახალშენები დამოუკიდებელ პოლისებს, განსაკუთრებული ყურადღება პოლისის განსაზღვრებას აქვს დათმობილი. ამასთან, მოცემული გვაქვს ჩვენი მოსაზრება ბერძნების მიერ „ზღვისიქითა“ კოლონიების პოლისად განსაღვრებისას რა პრინციპით უნდა ვიხელმძღვანელოთ. პოლისი არის პოლიტიკურად დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეული, რომლის მოსახლეები მისივე მოქალაქეები არიან, რომლებიც გადასახადებს იხდიან მხოლოდ საკუთარი პოლისის სასარგებლოდ. საკუთრივ პოლისი სრულიად შეუვალია ადგილობრივი მოსახლეობისთვის, გარდა ყიდვა-გაყიდვისა. მიუხედავად იმისა, რომ ნებისმიერი პოლისი დამოკიდებულია ადგილობრივებთან ვაჭრობაზე, ეს სრულებით არ ნიშნავს იმას, რომ მისი ეკონომიკური დამოკიდებულება გავლენას ახდენს პოლისის პოლიტიკურ სტატუსზე. თუმცა ეკონომიკური დამოკიდებულების ცვლილებამ შეიძლება გავლენა მოახდინოს პოლისის პოლიტიკურ სტატუსზეც, გამოიწვიოს მისი დეგრადაცია და საბოლოო ჯამში, კვდომაც. კოლხეთის ბერძნული ქალაქების სტატუსის შესახებ ისტორიოგრაფიაში გაცხოველებული კამათია. ამ თავში

¹ რეიდი ეწოდებოდა მეჯოლეების მიერ ხე-ტყის მორების დასაჭერად გამართულ ადგილს მდინარეზე.

მიმოხილულია ისტორიოგრაფიაში არსებული ეს დისკუსიაც. ჩვენი განსკუთრებული ინტერესის საგანსაც სწორედ კოლხეთის ბერძნული ახალშენების სტატუსი წარმოადგენს და შემდეგ თავებში დაწვრილებით არის განხილული თითოეული ახალშენის გენეზისის და განვითარების პერიპტიები.

ნაშრომის **მეოთხე თავში** განხილულია ფაზისის კოლონიის გენეზისის მიზეზები და მისი სტატუსი, როგორც ახალშენისა.

ძირითადი კითხვები, რომელიც ჩვენი კვლევის საგანი გახლავთ, შემდეგია:

✓ როდის უნდა დაარსებულიყო ფაზისი და რა გარემოებებმა შეუწყო ამას ხელი?

✓ რა სტატუსი ჰქონდა ფაზისს – იყო თუ არა ის პოლისი თუ იყო მხოლოდ ემპორია?

გარდა ამისა, გვინტერესებს კიდევ ერთი საკითხი, რომელიც გარკვეულწილად იყო დაკავშირებული ფაზისელების ეკონომიკურ აქტივობასთან – მათი ჯანმრთელობის მდგომარეობა ნარატიული წყაროების (ჰიპოკრატე) მიხედვით?

არქაულ და კლასიკურ ხანაში, როგორც აღვნიშნეთ, პოლისის მახასიათებლებად მიჩნეული კომპონენტებიდან ფაზისთან მიმართებაში შეგვიძლია დავადასტუროთ ან ვივარაუდოთ შემდეგის არსებობა:

✓ ავტონომია და დამოუკიდებლობა

✓ საზოგადოებრივი შენობების არსებობა (ქალაქის მფარველი ღვთაებების ტაძრები)

✓ საკუთარი მონეტის ემისია

✓ საკუთარი კოლონიები (?)

✓ სვინოიკიზმი/კონურბანიზაცია

✓ სავაზო კაპიტალის არსებობა

პოლისის ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია დამოუკიდებელი მმართველობა. ამ მხრივ აღსანიშნავია, არისტოტელესთან დაცული ცნობა ფაზისელთა პოლიტიკის შესახებ, რომლითაც დასტურდება, როგორც თ. დუნდუა აღნიშნავს, რომ ძვ.წ. IV ს. „*ფაზისი გარკვეული პოლიტიკური ერთეულია, აქვს საკუთარი სახელმწიფოებრივი წყობილება*“. თავისთავად ამ ცნობიდან ირიბად გამომდინარეობს სხვა დასკვნაც, რომ ფაზისს საკუთარი პოლიტიკური ცხოვრება უნდა ჰქონოდა საკუთარი სახელმწიფოებრივი სტრუქტურებით. პოლისის ერთ-ერთ მახასიათებლად ითვლება ასევე ქალაქში მფარველი ღვთაებების ტაძრების არსებობა. ფაზისში

დასტურდება აპოლონის და არტემიდას (ზოსიმ. 1. 32. 3) კულტების არსებობა და მათთან დაკავშირებული ტაძრებიც. კიდევ ერთი არგუმენტი, რომელიც ამტკიცებს ფაზისის პოლისურ სტატუსს და რომლითაც გ. დუნდუა განამტკიცებს თავის მოსაზრებას ფაზისის პოლისური სტატუსის შესახებ, არის ქალაქის მიერ მონეტის ემისია.

პოლისს ასევე ახასიათებს სვინოიკიზმი. ჭალადიდი და სიმაგრე ფაზისის ხორის ნაწილი იყო და ფაზისის თანდათანობით გაფართოებაც მიუთითებს იმაზე, რომ ფაზისელები ცდილობდნენ თავიანთი გავლენის გავრცელებას. აქვე აღვნიშნავთ, რომ არ უნდა აგვერიოს მოსახლეობის ელნიზაციის მაღალი ხარისხი ქალაქის ხორაში ჩართვისგან. პოლისის კიდევ ერთი მახასიათებელი ნიშანია მის მიერ სხვა კოლონიების დაარსება. თუ გავითვალისწინებთ ბოლტუნოვას მოსაზრებას ფაზისის ან დიოსკურიის მიერ პიტიუნტის დაარსების შესახებ, შეიძლება ვივარაუდოთ ამ მახასიათებლის არსებობაც. აქვე აღსანიშნავია მდინარე ხობისწყლის შესართავთან კიდევ ერთი დასახლების არსებობა, რომელიც, მ. ინაძის აზრით, მცირე ბერძნული დასახლება ჩანს.

კიდევ ერთი არგუმენტი, რომელიც ამტკიცებს, რომ ფაზისი პოლისი უნდა ყოფილიყო, არის, ჩვენი აზრით, ქალაქში არსებული ორგანიზებული სესხების გამცემი სისტემა. ეს შეიძლებოდა ყოფილიყო ფასიანელი არტემიდას ან აპოლონის ტაძარი. ვ. კუზიშინი აღნიშნავს, რომ დელოსში იყო აპოლონის ტაძარი, რომელიც სესხებს გასცემდა ძვ.წ. II საუკუნეში. როგორც ჩანს, პოლისებში ეს მიღებული პრაქტიკა იყო. ჰერაკლიდეს ცნობიდან ჩვენ ვიგებთ, რომ ფაზისელები აძლევდნენ 3 მნას, მათ ვისაც გემი ელუპებოდა. ამის მიზეზი უანგარო, რა თქმა უნდა, არ იქნებოდა. 3 მნა შეიძლებოდა ყოფილიყო გემდაღუპულებისთვის ფაზისელებისგან სესხად გაცემული თანხა, რომელიც მათ გადაეცემოდათ შინ დასაბრუნებლად საჭირო ხარჯისთვის. შესაბამისად, ეს კიდევ ერთი არგუმენტია, რომ ფაზისი გავიანგარო, როგორც პოლისი. გვიანელინისტურ და რომაულ ხანაში ადგილობრივი ბერძნების ბარბარიზება ხდება და თანდათან სრულდება ელინური ექსპერიმენტი, როგორც პროცესი, შესაბამისად, ელინური ფაზისიც ასრულებს თავის არსებობას.

რაც შეეხება ფაზისელების ჯანმრთელობის მდგომარეობას. ამ თვალსაზრისით განვიხილავთ ჰიპოკრატეს ცნობებს ფაზისელებთან დაკავშირებით. ხაზგასმით აღვნიშნავთ, რომ

დაავადება, რომლითაც ჰიპოკრატეს აღწერით, ფაზისელები იყვნენ დაავადებულები, იყო არა მალარია, როგორც აქამდე მიიჩნეოდა, არამედ A ჰეპატიტი. ამაზე მიუთითებს სიმპტომების და საცხოვრებელი პირობების ერთობლიობა.

ნაშრომის **მეხუთე თავში** განხილულია დიოსკურიის პოლისის გენეზისის და ისტორიის საკითხები.

ძვ.წ. VI საუკუნეში სოხუმში ბერძნული მოსახლეობა თუნდაც მცირე რაოდენობით, მაგრამ მაინც არსებობდა, ბერძნული იმპორტი მართალია, ამ პერიოდიდან მცირეა, მაგრამ ჩვენი აზრით, სავსებით საკმარისია ბერძნების აქ მოსახლეობის სამტკიცებლად.

სოხუმსა და ეშერას შორის, არქეოლოგიური მონაცემების დღევანდელი მდგომარეობით თუ ვიმსჯელებთ, უძველესია ეშერა, რომელიც დაარსებული უნდა იყოს არა უგვიანეს VI ს-ის I ნახევრისა.

ძვ.წ. VI ს-ის შუა ხანების სოხუმი მასალა ძვ.წ. VI ს-ის I ნახევრის ეშერის მასალასთან შედარებით კიდევ უფრო სუსტადაა გამოხატული მასალა სოხუმის ტერიტორიიდან გვაფიქრებინებს, რომ ნაწილი კოლონიზებისა ეშერიდან გადასახლდა სოხუმის მიმართულებით, შეიძლება ტერიტორიის სუბკოლონიზების მიზნით. საერთო ჯამში, არცერთი მათგანი მნიშვნელოვანი ქალაქი არ ყოფილა ძვ.წ. VI ს-ის ბოლომდე. სწორედ ეს უნდა იყოს მიზეზი იმისა, რომ სკილაქს კარიანდელთან ეს ქალაქი არ არის ელინურად მოხსენიებული. თუმცა სკილაქსის ზოგადი ლაიტმოტივი ელინური და არა ბარბაროსული ქალაქების ჩამოთვლაა, ბარბაროსულ ქალაქს ის განსაკუთრებით აღნიშნავს, ამიტომაც დიოსკურიის სტატუსის მოუხსენიებლობაც კი შეიძლება მიუთითებდეს აქ ბერძნული მოსახლეობის არსებობას.

ძვ.წ. VI საუკუნის დასაწყისში, როდესაც ეშერა თავდაპირველად დასახლეს ბერძნებმა, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთით მილეტის დაარსების მიზეზი, როგორც აღვნიშნეთ, ოქროს ძიება იყო. საინტერესოა, რომ სტეფანე ბიზანტიელთან დიოსკურია აიად არის მოხსენიებული: „*არის მეორე დიოსკურიაც პონტოსთან, ჰქვია აგრეთვე სევასტოპოლი, ხოლო წინათ მას აია ერქვა, როგორც ამბობს ნიკანორი*“² აია კი როგორც ცნობილია, აიეტის დედაქალაქი იყო. დიოსკურია,

² ნიკანორი II ს. ავტორია.

რა თქმა უნდა, აიეტის აია არ ყოფილა, ეს საკითხი კარგად არის გამოკვლეული ისტორიოგრაფიაში და დეტალურად მის განხილვას ჩვენ არ შევუდგებით, მაგრამ ამ ივიეობასთან დაკავშირებით აღვნიშნავთ: ჩვენი აზრით, ეს ცნობა გამოძახილი უნდა იყოს იმისა, რომ როდესაც პირველად მიღებულები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთით დაინტერესდნენ (ძვ.წ. VII-VI საუკუნეების მიჯნა), იქ სწორედაც ოქროს ექებდნენ, ისევე როგორც დანარჩენ კოლხეთში, ლიდიის მეფე ალიატესთან, რომელიც მათთვის ოქროს მთავარი ექსპორტიორი იყო, ომის გამო. თუ ეს ასეა, მაშინ სტეფანე ბიზანტიელის ცნობაში მოხსენიებული დიოსკურია ეშერაა, რადგან მხოლოდ აქ არის აღმოჩენილი ძვ.წ. VI საუკუნის დასაწყისის იმპორტული ნაწარმი. ძვ.წ. VI საუკუნის ბოლოსთვის ალბათ სოხუმსაც და ეშერასაც ერთიანად აღიქვამდნენ დიოსკურიად, ძვ.წ. V საუკუნეშიც პერცეფცია ერთიანია, ხოლო ელინისტურ ხანაში არა მხოლოდ პერცეფცია, არამედ ეკონომიკურადაც ეს ორი პატარა ბერძნული დასახლება გაერთიანდა. ელინისტურ ხანაში ეშერა, როგორც ჩანს, სოხუმის ახალშენის ნაწილი გახდა, დიოსკურიის ამფორების აღმოჩენა როგორც სოხუმის, ასევე ეშერის ტერიტორიაზე, ასევე კერამიკული ქურებისაც, სადაც მათ ამზადებდნენ. რამდენადაც ეშერა თავიდან დიოსკურიაზე ადრე დაარსებული ჩანს, ძვ.წ. VI ს-ში ის დიოსკურიის (სოხუმი) ხორის ნაწილი არ იქნებოდა. ეს იყო ცალკე არსებული მცირე აპოკია, შესაძლოა, უკვე შემცირებული მოსახლეობით და ძვ.წ. IV საუკუნეში შეუერთდა დიოსკურიას/სოხუმს. ასეთი პრაქტიკა ბერძნულ სამყაროში არსებობდა. მაგ. მიოსი (Myous) მიღებს შეუერთდა პოლიტიკურად ოლიგანდრეის (მცირე ადამიანის მოსახლეობის) გამო. ამ ტიპის შეერთებას სიმპოლიტეია ეწოდებოდა. მიოსიც მიღებისგან ახლოს მდებარეობდა – 16 კმ-ში. ოლიგანდრეის ან სხვა მიზეზების გამო, ეშერაც, როგორც ჩანს, ამ დროისთვის სოხუმს (დიოსკურიას) უერთდება. რაც შეეხება დიოსკურიის პოლიტიკურ სტატუსს: ძვ.წ. VI საუკუნეში სოხუმის და ეშერას დასახლებები არსებობდნენ მცირე ახალშენების სახით, სავარაუდოდ, ოლიგაქიული კონსტიტუციით, როგორც ეს მათ მეტროპოლიაში იყო. შემდეგში, ძვ.წ. V საუკუნეში ეს მხარეც ათენმა დაიქვემდებარა. ალბათ, როგორც თ. დუნდუა აღნიშნავს, პოლისის კონსტიტუციის ლიბერალიზაციაც მოხდა. ამასთან,

დიოსკურია (სოხუმი) შეივსო კლერუსებით. მათი ჩამოსახლება მაინცდამაინც ამ ქალაქში განპირობებული უნდა იყოს ჰენიოსების, არასტაბილური პარტნიორი ადგილობრივი ტომების მეზობლობით. კლერუსებმა, რა თქმა უნდა, გააძლიერეს ადგილობრივი ელინური სუბსტრატი. ჩვენი აზრით, ძვ.წ. V საუკუნეში დიოსკურიის სტატუსის სრული ტრანსფორმაცია დამოუკიდებელი პოლისიდან კლერუსიად, არ მიგვაჩნია სწორად. აქ ალბათ თანაცხოვრობდნენ ძვ.წ. VI საუკუნეში მოსული ბერძნების შთამომავლები და ძვ.წ. V საუკუნეში მოსული კლერუსები, ამასთან, პირველი დიოსკურიის მოქალაქეები იყვნენ, ხოლო მეორენი – ათენისა. კლერუსების ფუნქციებში საჭიროების შემთხვევაში ათენისთვის სამხედრო სამსახური შედიოდა. ისინი ინარჩუნებდნენ ათენის მოქალაქეობას, მაგრამ ვალდებულები იყვნენ, ეცხოვრათ კოლონიაში.

ძვ.წ. IV საუკუნის II ნახევრიდან დიოსკურია უკვე ჩამოყალიბებული პოლისია. პოლისის სხვადასხვა მახასიათებლებიდან მას ახასიათებს რამდენიმე:

- ✓ დამოუკიდებელი სტატუსი და მისკენ სწრაფვა (იხ. ძვ.წ. IV საუკუნის ეშერის წარწერა)
- ✓ საკუთარი მეურნეობის ფორმები (ΔΙΟΣΚΟΥ დაძლიანი ამფორების წარმოების მცდელობა საკუთარი პროდუქციის ექსპორტის ფუნქციით)
- ✓ საკუთარი ფლოტი (?) (ძვ.წ. IV საუკუნის ეშერის წარწერა)
- ✓ სვინოიკიზმი/კონურბანიზაცია (ეშერას დასახლების აბსორბცია და დიოსკურიის „ხორას“ არსებობა)
- ✓ საკუთარი თავდაცვითი სისტემა (?) (ეშერის წარწერაში მოხსენიებულია კოშკი).
- ✓ საკუთარი ფული გვიანელინისტურ ხანაში (დიოსკურიადები).

ძვ.წ. I საუკუნეში დიოსკურიაში საქალაქო ცხოვრება ჩაკვდა. როგორც ჩანს, მითრიდატეს ეპოქის შემდეგ, ხელახლა დაწყებული კრიზისის ფონზე ქალაქს შეუტიეს ადგილობრივებმა. ამას ადასტურებს ეშერის ძვ.წ. I საუკუნის წარწერაც. ძვ.წ. III საუკუნეში აყვავებული სავაჭრო ქალაქი პლინიუსის დროისთვის უკვე გაუკაცრიელებულია (Plin. N.H. VI. 15). მისი განადგურების მიზეზად თ. თოდუა მიიჩნევს

ჩრდილოკავკასიელ მთიელებსაც, რომლებიც ამ დროს ჩამოსახლდნენ. თუმცა, ჩვენი აზრით, მთიელთა ჩამოსახლება დიოსკურიის გაუკაცრიელების უფრო შედეგია, ვიდრე მიზეზი.

ნაშრომის მეექვსე თავში განხილულია გიენოსის ისტორიის საკითხები.

გიენოსთან მიმართებაში ნარატიული წყაროების თვალსაზრისით განსაკუთრებული ფუფუნება არ გაგვაჩნია, თუმცა არქეოლოგიური მასალასთან შეჯერებით გარკვეული დასკვნების გაკეთების საშუალებას იძლევა.

ჩვენი აზრით, გიენოსი დაარსდა ძვ.წ. VI ს. II ნახევარში, ეს შეიძლება ყოფილიყო მხოლოდ ძვ.წ. 540 წლამდე, მანამ, სანამ მილეტი ხელში ჩაუვარდებოდა სპარსელებს. ძვ.წ. 540-513 წწ. მილეტს მართავდნენ სპარსელების მიერ დანიშნული ტირანები და მილეტის საკოლონიზაციო მოძრაობა შედარებით შესუსტებული იყო. გარდა ამისა, თუკი გიენოსის ფუნქცია გემთმშენებლობისთვის საჭირო ხე-ტყით უზრუნველყოფა იყო, ამ ფუნქციით ახალშენის დაარსება უფრო ძვ.წ. 540 წლამდეა შესაძლებელი. სპარსელებს ამ დროისათვის ბერძნებთან ომი აღარ აქვთ და ფლოტის გაძლიერება სპარსელების მიერ დანიშნულ ტირანის სურვილი ნაკლებად იქნებოდა, და, შესაბამისად, ამ ფუნქციით შორეულ კოლხეთში ახალშენის დაარსება აქტუალური აღარ იქნებოდა. ამრიგად, გიენოსი დაარსებული უნდა იყოს ძვ.წ. 540 წლამდე, როდესაც ფლოტის მშენებლობის ინტერესი შეიძლებოდა არსებულიყო. არსებობს ალბათობა იმისა, რომ დროის მცირე მონაკვეთშიც – ძვ.წ. 513 წლიდან ძვ.წ. 494 წლამდე (მილეტის დანგრევამდე) იყოს დაარსებული. რადგანაც 1981 წლის მონაპოვარში ძვ.წ. VI საუკუნის II მეოთხედის მასალებიც იყო და საუკუნის მიწურულისაც, თავდაპირველად, როგორც ჩანს, ძვ.წ. 540 წლამდე დაარსდა გიენოსი, შემდეგ მცირე ხნით შესუსტდა მისი აქტივობა და ძვ.წ. 513-494 წწ. როგორც ჩანს, ისევ გაძლიერდა.

გიენოსის დამფუძნებელი ქალაქი ნარატიულ წყაროებში დადასტურებული არ არის. თუკი ჩვენ გვაქვს პირდაპირი ცნობები ფაზისის და დიოსკურიის შესახებ, როგორც მილეტის მიერ დაარსებული ქალაქებისა, გიენოსთან დაკავშირებით ასეთი ცნობა ჩვენამდე მოღწეული არ არის. საერთო ტენდენციას თუ გავითვალისწინებთ, ძვ.წ. VI საუკუნეში დაარსებული ქალაქი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში

მიღეტის კოლონია უნდა იყოს. პომპონიუს მელას კიკნოსი და პლინიუსის კიგნუმი გიენოსს უნდა დავუკავშიროთ. რაც შეეხება თავად ტოპონიმს, კიკნოსი ბერძნულად ნიშნავს გედს. ბერძნულ მითოლოგიაში გედი მიიხნეოდა აპოლონის ატრიბუტად. პავსანია იხსენიებს მეფე კიკნოსს, რომელიც აპოლონმა გელად გადააქცია (Paus. 1. 30. 3). სერვიუსის მიხედვით, კიკნოსი იყო მუსიკოსი, მისი გელად ტრანსფორმაციაც აპოლონს უკავშირდება (Serv. on Aen. 10, 189). სერვიუსის ცნობით, აპოლონმა ის თანავარსკვლავედად აქცია. კიგნუსის (Cygnus) თანავარსკვლავედი ცნობილი იყო პტოლემეაიოსისთვისაც. ცნობილია, რომ აპოლონის კულტი მიღეტში იყო გავრცელებული და თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ კოლონიაში მეტროპოლიის კულტები იყო გავრცელებული, გიენოს/კიკნოს/კიგნუმის თავდაპირველ დაარსებას ჩვენ, ამის საფუძველზე და ზოგადი კონიუნქტურის გათვალისწინებით მიღეტს ვუკავშირებთ.

რაც შეეხება გიენოსის, როგორც ახალშენის სტატუსს, ჩვენი აზრით, მისი სტატუსი და ფუნქცია არსებობის მანძილზე არც შეცვლილა. გიენოსი მთელი თავისი არსებობის მანძილზე იყო სავაჭრო ფაქტორია ბერძნებისთვის, თუკი ძვ.წ. VI საუკუნეში აქ იონიელები იყვნენ, ძვ.წ. V საუკუნეში ათენელები ვაჭრობენ, ძვ.წ. IV საუკუნის დასაწყისშიც ათენელები არიან, თუმცა შემდეგში თანდათანობით სავაჭრო პარტნიორებად სინოპელი ბერძნები გამოდიან. შემდეგში ეს კონტაქტებიც სუსტდება და ძვ.წ. II საუკუნეში ქალაქი წყვეტს არსებობას. ამასთან, ეს ემპორია სეზონური იყო და დაკავშირებული იყო ხე-ტყის ექსპორტთან. მითრიდატეს ხანაში ის არ განახლებულა. ბერძნული მოსახლეობა, თავისთავად მისი ფუნქციიდან გამომდინარე, ყოველთვის შედარებით სუსტი იყო და მათი ასიმილაცია ადგილობრივებთან, როგორც ჩანს, საკმაოდ სწრაფად განხორციელდა. შესაძლოა, ეს პროცესი უკვე მითრიდატეს წინარე ხანაში იყო დასრულებული და ამან განაპირობა კიდევ პონტოს მმართველის მიერ ამ დასახლების იგნორირება.

ნაშრომის **მეშვიდე თავში** განხილულია ფიჭვნარის კოლონიის განვითარების საკითხები.

ფიჭვნარის წარმოშობასაც თავისი ზოგადი და კონკრეტული მიზეზები ჰქონდა. აქაც კოლონისტთა რამდენიმე მეტნაკლებად

ძლიერი ნაკადის გამოყოფაა შესაძლებელი და ყოველ ჯერზე მათი მოსვლის კონკრეტული მიზეზები იკვეთება.

ფიჭვნარის პირველი დასახლების გაჩენა იონიურ კოლონიზაციას უკავშირდება. სავარაუდოდ, როგორც მთელ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, ესეც მილეტელების დაარსებული ახალშენი უნდა იყოს. საინტერესოა, რომ მილეტის გარშემო ფიჭვის ტყეებია და მისგან გამომდინარე ახლომდებარე პატარა ქალაქსაც, როგორც ა. გრივის აღნიშნავს, თურქულად ეწოდება Çamiçi ანუ „ფიჭვებში“. პლინიუსის მიხედვით, მილეტის კარიული სახელია Pityusa (Plin. NH. 5.112), რომელიც დაერქვა ფიჭვებით მდიდარი ტერიტორიის გამო. მცირეაზიული ტოპონიმები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ხშირად დასტურდება, მაგ. სიდე/სიდა. მილეტელებს ტოპონიმი შეიძლებოდა გადმოეტანათ კოლხეთშიც, მათ მიერ დაარსებულ ახალშენში, მით უფრო, თუ ტოპონიმის შექმნის საფუძველი დაემთხვეოდა ერთმანეთს. შესაძლებელია, სწორედ ამგვარად გადმოტანილი იყოს ტოპონიმი ფიჭვნარიც, რომელმაც შემდგომ ქართული ფორმა მიიღო. ერთი შეხედვით, ფიჭვნარის სახელწოდების ქართულად შემორჩენა ტოპონიმის ამ პრინციპით გადმოტანას გამორიცხავს, მაგრამ აღსანიშნავია, რომ მილეტის კარიული სახელიც – Pityusa, ჩვენამდე თარგმანით – თურქული ვერსიით შემორჩა. ძვ.წ. VI საუკუნის II ნახევარში თუ ტოპონიმის ასეთი „მიგრაცია“ მოხდა, ეს შეიძლებოდა ყოფილიყო მხოლოდ ფიჭვნარი და არა ბიჭვინთა, რადგან ამ დროისთვის ბიჭვინთა ჯერ კიდევ არაა დაარსებული. მეორე მხრივ, ასეთი კავშირი, ძვ.წ. VI საუკუნის II ნახევრის ფიჭვნარის დაარსებას მილეტთან აკავშირებს. აქვე აღვნიშნავთ, რომ ნარატიულ წყაროებში დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მოხსენიებულ Pityusa-ს, ყველა შემთხვევებში, ჩვენ ბიჭვინთასთან ვაკავშირებთ. ანტიკური პერიოდის არცერთი ავტორის (Strabo XI, 2, 14; Plin. NH. VI, 16; Arr. PPE 27; Ptol., V, 6, 6;) მიერ კოლხეთში მოხსენიებული Pityusa ფიჭვნარი არ არის. მით უფრო, რომ ძვ.წ. II საუკუნიდან, როცა იწყება ტოპონიმ პიტიუნტის მოხსენიება დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, ფიჭვნარი სწორედ ამ პერიოდში წყვეტს არსებობას.

შემდეგი ეტაპი ქალაქის ისტორიაში უკვე ძვ.წ. V საუკუნეში იწყება და უკავშირდება ათენის საიმპერიო პოლიტიკას. გარდა ათენელების სურვილისა, ფიჭვნარში ათენის მიერ ახალშენის

დაარსებისა, როგორც ჩანს, არის ადგილობრივი მოსახლეობის მზადყოფა მიმდინარე პროცესებისათვის. ფიჭვნარის ძვ.წ. V საუკუნის ბერძნულ ნეკროპოლზე პრაქტიკულად იარაღი არაა აღმოჩენილი. როგორც ჩანს, მოსახლეობა წინააღმდეგობით არ შეხვედრია ბერძნების მოსვლას და არც ბერძნები ელოდნენ პრობლემებს.

საერთოდ, იმპორტის საფუძველზე მსჯელობას ბერძნული ეთნიკონის არსებობის შესახებ ზოგჯერ სკეპტიკურად უყურებენ, მაგ., დ. ბრონდი, თუმცა, ფიჭვნარის მაგალითიდან შეიძლება შემდეგი დაკვნების გამოტანა:

✓ ბერძნული კერამიკის მცირე რაოდენობით აღმოჩენაც კი მიუთითებს ადგილობრივების ინტენსიურ ურთიერთობაზე ბერძნებთან.

✓ მიუხედავად ადგილობრივებთან სავაჭრო ურთიერთობისა, ბერძნებისთვის გაცვლის საგანი ყოველთვის არ იყო მათი ძვირფასი ღვინო. უფრო მეტიც, როგორც ჩანს, თახოსური, ქიოსური, ქალკიდის ღვინოები შემოდოდა მხოლოდ ბერძნებისთვის. კოლხურ სამაროვანზე ამფორების არ არსებობა ნიშნავს იმას, რომ ძვირფასი ბერძნული ღვინის იმპორტის სამიზნე მეზობელი კოლხური მოსახლეობა არ ყოფილა. ამ შემთხვევაში, არ ვგულისხმობთ მდიდარი ჰინტერლანდის, მაგ., ვანის, მოსახლეობას. თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ ქიოსის პროდუქციის ჩვენთან ათენის საშუაშაველო ვაჭრობის გზით შემოსვლა მას ორმაგად აძვირდებს, ამიტომ ხელმისაწვდომი ხდება მხოლოდ მაღალი წრისთვის. ამის დასტურია ვანში მათი შედარებით დიდი რაოდენობით აღმოჩენა, ასევე, მცირე რაოდენობით კოლხეთის სხვა ჰინტერლანდურ ძეგლებზე (მაგ. დაფნარი, მთისძირი) მათი არსებობა.

ფიჭვნარი იყო მუდმივი მოგზაური-ვაჭრების (აენიაუტების) ქალაქი, სპეციფიური ემპორია, სადაც თავს იყრიდნენ მუდმივად მოგზაური ბერძნები, ამასთან ნაწილი, შესაძლოა ცხოვრობდა კიდევ აქ. ესენი იყვნენ არა ფიჭვნარის მოქალაქეები, არამედ ათენისა და ისინი მუდმივად ინარჩუნებდნენ კავშირს ათენთან. ამით აიხსნება ბერძნულ ნეკროპოლზე უჩვეულოდ დიდი რაოდენობის იმპორტული ნაწარმის არსებობის ფაქტი.

ელინისტურ ხანაში გარდატეხაა ქალაქის ეკონომიკურ ცხოვრებაში. თუკი აქამდე ეს ქალაქი ძირითადად ნედლეულის ექსპორტით იყო დასაქმებული, როგორც ჩანს, ელინიზმის

დასაწყისიდან იწყებს საკუთარი პროდუქციის შექმნას. ამ ფუნქციით უნდა დაწყებულიყო ფიჭვნარშიც ე. წ. ყავისფერკეციანი ამფორების წარმოებაც. ყავისფერკეციანი ამფორები დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ბევრგანაა ნაპოვნი, მათ შორის ჰინტერლანდში. ეს არის ბერძნული ტიპის კერამიკა – ამფორები.

ძვ.წ. II სს-ის დასასრულისთვის ქალაქი ფიჭვნარი წყვეტს თავის არსებობას. განსხვავებით რიგი ბერძნული ქალაქებისგან კოლხეთის ტერიტორიაზე (დიოსკურია, ფაზისი), ფიჭვნარი მითრიდატეს ხანაში აქტიური აღარ არის. მითრიდატეს შემოსვლით გამოწვეული დროებითი ეკონომიკური აღორძინება ფიჭვნარს აღარ შეეხო. როგორც ჩანს, ამ მხარით არ დაინტერესდა პონტოს მმართველი და ელინისტური ხანის ფიჭვნარის საბოლოო კვლამაც ამან გამოიწვია.

ნაშრომის **მერვე თავში** განხილულია ელინური ექსპერიმენტის დასასრული დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, მისი მიზეზები და შედეგები.

ძველი და ახალი წელთაღრიცხვების მიჯნაზე დასავლეთ საქართველოში საქალაქო ცხოვრება კნინდება და ისევ ეკონომიკური კრიზისია. ბერძნები ბარბარიზდნენ და დასავლურ ეკონომიკურ სისტემებთან შერწყმის ილუზია აღარ არსებობს. ბერძნების იდეამ, კოლხეთი შეერწყათ ელინურ ეკონომიკურ სისტემასთან, კრახი განიცადა და ამან თავისი შედეგები გამოიწვია.

შემდგომ მოდიან რომაელები, თუმცა ისინი ამ მხარეს უკვე მხოლოდ განაპირა, პონტოს ლიმესის ნაწილად აღიქვამენ, მას დიდი ეკონომიკური დატვირთვა ნედლეულის გაზიდვის თვალსაზრისით აღარ აქვს და დიდად ჰინტერლანდითაც არ ინტერესდებიან. შედეგად, დასავლეთ საქართველოში იწყება პროტოფეოდალური საზოგადოების რეორგანიზება. შემდგომი ეტაპი, როგორც თ. დუნდუა აღნიშნავს, პროტოფეოდალიზმიდან ფეოდალიზმზე გადასვლა უნდა ყოფილიყო. როგორც ჩანს, ეს პროცესი რამდენადმე რთულად მიმდინარეობდა და საბოლოოდ დასრულდა მთიელთა ჩამოსახლების დასრულების შემდგომ.

მთიელთა ჩამოსახლების პერიპეტიები ნაშრომში დეტალურად გვაქვს განხილული. მათი ჩამოსახლების შემდეგ ჩანს მეურნეობის აღმავლობა, ლაზიკის ტერიტორიაზე, როგორც ჩანს, ელინური ექსპერიმენტის კრახით გამოწვეული ჯაჭვური რეაქცია საბოლოოდ დასრულდა ფეოდალიზმის დაწყებით.

თავისთავად ეს პროცესები ელინური ექსპერიმენტის კრახის ერთერთი გრძელვადიანი შედეგია – მთიელები ჩნდებიან, რადგან მხოლოდ მათი მეშვეობით გახდა ელინური ექსპერიმენტის დასასრულს წარმოქმნილი კრიზისის დაძლევა.

დასკვნაში მოცემულია ჩვენ მიერ წარმოების კვლევის ძირითადი შედეგები, შეჯამებულია ყველა მოსაზრება.

სადისერტაციო თემასთან დაკავშირებით გამოქვეყნებული ნაშრომები:

1. ფიჭვნარი – გენეზისი, ისტორია (ძვ.წ. VI-II სს.). *თსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები*. VII. 2012, გვ. 9-38
2. მაღარია თუ A ჰეპატიტი – კოლხების შესახებ ჰიპოკრატეს ცნობის ინტერპრეტირებისთვის. *თსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები*. VI. 2012, გვ. 63-70.
3. სელოსეზების ტომის ლოკალიზაციის საკითხისათვის. *თსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები*. III. 2011, გვ. 37-41.
4. მთიელთა მიგრაციის დასაწყისი დასავლეთ საქართველოში წელთაღრიცხვების მიჯნაზე. *თსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ელექტრონული სამეცნიერო ჟურნალი „სპეკალი“*. №3. 2011. ხელმისაწვდომია: <http://www.spekali.tsu.ge/index.php/en/article/viewArticle/3/24/>
5. ანტიკური საზოგადოების დანიხვა, მასალები სალექციო კურსისთვის. VI. თბილისი. 2009 (თედო დუნდუასთან თანაავტორობით).
6. *Receptio of the Highlanders in Western Georgia*. *საისტორიო ძიებანი*, X-XI, 2008, გვ. 40-47 (ინგლისურ ენაზე).

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Faculty of Humanities
Institute of Georgian History

Manuscript Rights

Natia Phiphia

**HELLENIC EXPERIMENT IN WESTERN GEORGIA –
GREEK SETTLEMENTS (GENESIS, HISTORY)**

Abstract of a doctoral thesis
to earn the academic degree of Doctor of History (Ph.D.)

2013

The present thesis was completed at the Institute of Georgian History of the Faculty of Humanities, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Scientific Advisor

Tedo Dundua

Doctor of History, Professor

Official Opponents:

1. Doctor of History, Professor Temur Todua

2. Doctor of History, Professor Vakhtang Licheli

Thesis will be defended at 7:00, on 27, 12, 2013, at the meeting of the Commission of the Theses Committee of the Faculty of Humanities at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University.

Address: Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, #1, Chavchavadze Avenue, Tbilisi, 0179.

The thesis is available for review in the research library of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University.

Chairman of the Theses Committee: Doctor of Philosophy,

Professor

A. Kuljanishvili

GENERAL DESCRIPTION OF THE THESIS

In our PhD thesis we research Hellenic experiment in Western Georgia – general and specific reasons for the foundation of the Greek settlements and their history. Special emphasis is given to their status in the different periods (6th – 1st centuries B.C.), also to the priorities in foreign trade relations and to the particular reasons and results of the failure of above-mentioned experiment.

Topicality of the research thesis. There is a rich historiography and significant tradition of research in this field but discussions about the Greek settlements in Western Georgia is still actual. Therefore the work must be interesting because we discuss different urgent aspects – to what extent should we consider these cities as *polis* or *emporion*, what kind of arguments could be brought, is it possible that one of them was also a *cleruchy* or not? Nowadays it is considered that all Greek Poleis had their peculiar characteristics and history of development, therefore, it would not be proper to have in mind just one approach for all Greek Poleis. In this regard, we analyze and research the history of the Greek settlements in Western Georgia in a new way.

The aim of the PhD thesis is to investigate the reasons and the results of genesis, also history of development and the reasons why the Greek settlements (Phasis, Dioskurias/Eshera, Gyenos, Pichvnari) were weakened in Western Georgia; The first Ionian settlements were formed in Western Georgia either on the verge of the 7th – 6th cc. B.C. or at the beginning of the 6th c. B.C. Next step in the foundation of the colonies was in the middle of the 6th century B.C. and the last at the end of the 6th century B.C. Also, it is possible that they were re-established in the second half of the 5th century B.C. by Athenians. These settlements were filled by a new contingent of the Greeks as the result of Pericles' expedition in the Black Sea cities; in case of the Ionian colonization, the main goal of the research is to determine the reasons for the foundation of the settlements in the specific period; we also analyze impulses that caused their genesis. Since the reasons for the processes in reference to the Athenian colonization in the 5th century B.C. are more

obvious, in this case, we are mostly interested in the status of different Colonies during this period and, also in comparative analysis of the status' of these colonies. The 4th century B.C. was marked by the beginning of the local production of amphorae by the Greek cities of Colchis. These amphorae were produced with or without the stamps. The aim of the research is to determine functions of these amphorae and successfulness of this experiment. Also, we research reasons for the decline of the Greek settlements in the specific periods and the results of these processes for Western Georgia. Pichvnari, as the Greek settlement actually did not exist from the 2nd c. B.C. as well as Gyenos. Phasis and Dioscuria finally were declined on the verge of eras.

Theoretic and practical meanings of the task: The present doctoral thesis is equally interesting and useful for the specialists of various fields: historians (especially specialists of the Ancient History) archaeologists, ethnologists, investigators of the history of religion and medicine, university students and mainly for persons interested in the history of ancient Georgia and the Greek civilization.

The scientific novelty of the work: This work itself presents a novelty and is an attempt of interpretation of research topics, taking into consideration recent discoveries and researches. Part of the Greek settlements – Phasis and Dioscurias are considered as the independent Poleis and this is argued properly. Pichvnari, as a Greek settlement is discussed as the city of permanent sailors. Gyenos is considered to be the seasonal settlement and its activity is related with the season of wood export; also, we analyze a number of questions that are related with the research topic, for example, the model of timber export from Colchis. The thesis also includes inter-discipline research about Phasis people in reference to the information of Hippocrates.

The methodological base of the research. The work is based on Hermeneutic, Comparative and retrospective methods of research. Also, we use multi methodology – quantitative and qualitative approaches are used in complex. Methods of research itself represent personal interpretation of some disputed texts, for example information of Heraclid. For proper representing of timber export

model, we researched the ways of timber procuring in Western Georgia at the end of the 19th c. and the beginning of 20th c.; the possible model of ancient period is compared to modern method and Ancient method is reconstructed retrospectively; archaeological data and conclusions are analyzed due to quantitative comparison and quality indicators; for example: relativity in per cents of imported production with the local ones, also observing the quality of imported production, we research if the production is of common usage or a rare kind, proper conclusions are given;

The approbation of the PhD thesis: Some parts of the thesis are published in different scientific journals as articles, part of it is published in international journals and is represented on international conference.

The structure of the PhD thesis: This thesis consists of an introduction, 8 chapters and a conclusion. The thesis also includes list of bibliography with some electronic resources.

Content of the PhD thesis

In the **introduction** of the work major questions are asked which are supposed to be answered during the research.

In the **first chapter** primary and secondary sources are discussed. Primary sources are discussed with the following method: what **values** and **limitations** they have based on their **origin** and **purpose**. Historiography is organized thematically: 1) literature concerning general questions of Ancient economy, 2) works, concerning general theoretical questions of Greek colonization, 3) relevant monographs concerning the research of the Black Sea region, 4) Historiography about Greek colonies in Colchis, 5) publication of archaeological catalogues.

In the **second chapter** of the work long-term causes of the Greek colonization are overviewed and short-term causes are researched. In the specific period specific reasons existed during Milesian colonization of the Black Sea. These reasons are the answers to the challenges determined by the processes in Miletus itself. Long-term cause of the colonization is a need to answer new challenges. In specific time specific short-term causes were given.

Short-term cause of the Milesian colonization of Colchian coastal line on the verge of 7th and 6th cc. B.C. also, at the beginning of the

6th c. B.C. is the quest of gold. As M. Inadze has noted, narrative sources did not attest the export function of Colchian gold at all, however we can trace desire of obtaining gold in Colchis if we take into consideration the need of Miletus in that specific period. At the end of the 7th c. B.C. Miletus resisted the 12-years siege of Allyates of Lydia during the tyranny of Thrasybulus. Major importer of gold for Miletus was Lydian Kingdom. Thus, the short-term cause of the foundation of colonies by Miletus on the verge of 7th and 6th cc. B. C. in Colchis is to procure gold. They were determined to fill the gap caused by the attacks of the Lydian kingdom. Miletus answered this specific challenge with becoming more active in the Black Sea region. This war continued during 615-604. The earliest import from Colchis belongs nearly to this period.

At the end of the 6th c. B.C. – at the beginning of the 5th c. B.C. new reason for Miletus to become active in the Black sea region is the desire to procure timber for export. Despite the fact that the forest seemed to be quite a lot around Miletus itself, it seemed not enough. Miletus needed timber for the construction of the fleet, which would become necessary during the future revolt against the Persians. Despite this, Miletus was famous for its furniture production and with the strengthening of the fleet, as Greaves notes; it had to maintain function of furniture importer.

One of the short-term causes of becoming Miletus active in the Black Sea region is the fall of Sybaris. In 510 B. C. Crotonians took Sybaris and expelled 500 rich citizens from the city. Sybarites were important allies of the Milesians, because Sybarites were the major suppliers of the wool for Miletus and the Milesians were producing their famous textile from it. Weaving was developed in Colchis – a discovery of Pyramidal suspensions is a testimony of this. The reason why Miletus got interested in Colchis at the end of the 6th c. B.C. is to procure the raw materials for their weaving production. At the end of the 6th c. after the fall of Sybaris when Milesians lost their major partner in the import of wool, they seemed to become interested in filling this gap also from the Black Sea region.

In the 5th c. B.C. general long-term cause of the foundation of a new colonies, despite the desire to capture the markets, could be just the wish of constation of someone's ideological leadership. For

example, when Athens was founding Thuri its only wish was to declare its own leadership in the Greek world.

We separate two periods in the chronology of the colonization of the Black Sea by the Milesians: 1) the establishment of a few colonies on strategically important, but in relatively big ones (the middle of the 8th c. B. C. – the middle of the 7th c. B. C.), 2) massive determined settlement of the Black Sea littoral by the Milesians – establishment of small settlements (630-494 B. C.) On the first stage of the first period colonies were founded on southern coast of the Black Sea, then on northern coast and finally on western coast. During the second period the foundations on the Black Sea littoral begun from southern part of the coastal line again, then it continued to eastern coast in this case, then to northern coast. Western coast was inhabited simultaneously of the whole process. In our opinion this was determined by the peculiarities of the Black Sea currents and by the possibility of getting around the Sea and not to cross the Sea directly.

At the end of the 4th c. B.C. the Greek cities in Colchis began to produce their own production. The cities were producing their own amphorae. Raw materials (honey, wax, pitch an etc.) procured in the Black Sea were exported probably using the Greek vessels earlier, however from the 4th c. B. C. when the contact with the Aegean and the Mediterranean centers was fading and the Greek vessels brought from there was less, they began to produce their own amphorae in order to export their own production. In the Hellenistic Age the object of the export could be iron, gold, flax, hemp, wax, linen, pitch, flax oil, wine and timber for fleet construction. Only wax, flax oil or wine can be taken with the amphora, so this production was taken with it. It seems, the Greek cities of Colchis were very active in trade in the Black Sea region, exporting their production almost everywhere, except western coasts. Also, it is quite possible that they had function which Chios had had earlier – producing Amphorae just with the purpose of export. It is notable, that ceramic production of Chersonesos is not adequate to its export wine production according to specialists, specifically Monakhov is writing about it.

Weakened relationships with the Athens caused one more thing – the city where the rotation of the population took place during Athenian

hegemony (Pichvnari) transformed into a different kind of settlement. There are no Athenians who were moving intensively and bringing goods and wares from Athens, who were just residents in Pichvnari. In this place we have permanent population who gets goods for primary usage not from Athens as it was before, but from the Colchians. The result is logical – the Greek cemetery of the 5th - 4th cc. B.C. ceased to exist. It does not mean that the Greeks did not live here anymore – Hellenistic cemetery is still Greek cemetery. The Greek burial rituals are attested on unreal repasts and with Greek stuff, so, it seems, the Greeks still live here but with different status – they are permanent inhabitants. It is symptomatic that Pichvnari begins its own ceramic production from the 2nd half of the 4th c. This is one more argument that the Greeks prefer trading with their own production and not with the imported one.

The Greek cities of Colchis began the local production and this caused synoecism – economic absorption of adjacent territories. Good example of this is the discovery of the ceramic production centers in several places in Dioscurias – Gvandra, Lechkop, Eshera and Gulripsh. This whole territory was absorbed by the initial core of Dioscurias.

In the middle of the 3rd c. B. C. Egypt expelled the Black Sea region from the system of grain import. This caused economic depression, which lasted here during two centuries and even until the coming of Rome, as Graham notes. Despite the fact that wide export of grain is not expected from Western Georgia since this region was providing the Greek world with the different raw materials (for example with timber), this crisis had some influence on Western Georgia as well. The Black Sea grain was not interesting for the Greeks anymore and everything taken from here (Pontic dried fish, timber), seemed not to be enough anymore to preserve the Black Sea as attractive as it was before. So, they do not make regular voyages here. This is one of the reasons for the beginning of crisis in Colchis. This chain reaction was caused by Egypt, which began producing their cheap grain – Greece prefers taking cheaper grain, also, there is an anarchy in the Black Sea – even Olbia is not safe – heavy economic crisis is there as Kuzishchin notes, it is the period of Sarmatic-Nomadic protectorate according to Hind.

Some of the Colchian Greek cities became barbarian in the 2nd c. B.C. and subsequently they ceased their existence. Pichvnari and Gyenos faded. As for Phasis and Dioscurias, they still exist but only to decline finally after a century later. It is logical conclusion that Strabo does not know the first two.

One more question which we want to discuss is the model of timber export from Colchis by the Greeks. We have direct information of Strabo that the wood was put in the rivers and they floated down in the valley (Strabo XI. 2. 17.). What should be the ways of timber export is not known. In ancient period wood was brought from mountains by floating as well as in 19th c. Localization of Ancient sites coincide with the roads in 19th c. Since this activity was seasonal, only one big operation could be launched during one year. This explains high concentration of gold money in Svaneti. Raw material was procured by the locals it seems (Strabo XI, 2, 12).

In the **third chapter** different forms of the Greek colonies are discussed: polis, emporium, cleruchy. Since our major question of research is to what extent these cities were independent poleis, special attention is paid to the definition of Polis. Also, we have given our opinion what should be the principle when we define the Greek overseas colonies as Polis. Status of the Greek cities in Colchis is a very much disputed question in historiography. In this chapter historiography is discussed concerning this question. In the next chapters status of Greek settlements in Colchis is discussed in details.

In the **fourth chapter** reasons of the genesis of Phasis as a colony are discussed.

Major questions we are interested in, are:

- ✓ When was Phasis established and what conditions enhanced to it?
- ✓ What was the status of Phasis – to what extent was it a polis or emporium?

We are also interested in one question which was related with the economic activity of the Phasians: what was their health condition according to narrative sources (Hippocrates)?

In Archaic and Classical Age, from the signs of polis which was characteristic to Phasis we can see or suppose the following:

- ✓ autonomy and independence
- ✓ existence of public buildings (temple of the city protector gods)
- ✓ emission of its own coins
- ✓ its own colonies (?)
- ✓ synoecism/conurbanization
- ✓ existence of usury capital

Independent government is one of the major characteristics of polis. Information kept by Aristotle in 'Phasian Politeia' is very interesting. It proves the opinion of T. Dundua, that in the 4th c. B.C. Phasis is 'some political unit and has its own state government'. Also this information indirectly indicates that Phasis had its own political life with its state structures.

One of the characteristics of poleis is the existence of temples of the city's protector gods. In Phasis existence of Apollo and Artemis' (Zosim, 1, 32, 3) cult and also, the temples associated with them is attested.

According to G. Dundua one more argument which proves the political status of Phasis as a polis is its coin emission.

Synoecism is also characteristic to Polis. Chaladidi and Simagre were part of Phasis' 'chora' and step-by-step broadening of Phasis indicates that the Phasians were trying to expand their influence. We should also note that inclusion in the chora of the polis should not be confused with the high degree of Hellenization.

One of the characteristics of the poleis is the establishment of other colonies. If we take into consideration Boltunova's opinion about the foundation of Pityus by the Phasians or the Dioscurians, we can also suppose the existence of this sign. Also, it is notable, that in the estuary of the river Khobistskali there is one more little Greek settlement, which, in M. Inadze's opinion seems to be a little Greek sub-colony.

One more argument which proves that Phasis was a polis is the organized system of lending in the city. This could be the temple of Apollo or Artemis. V. Kuzishchin notes, that Delos temple of Apollo was giving lends in the 2nd c. B.C. It seems, it was accepted practice in poleis. From Heraclid's information we know that the Phasians were giving 3 minas to a person, who suffered from ship-wreck. This

3 mina could be the amount of lend which was necessary for them to return to their homeland and the Phasians were lending them it. So, this is one more argument, which proves that Phasis should be estimated as a Polis. In late Hellenistic and Roman period local Greeks became barbarians and step-by-step Hellenic experiment as a process stopped. So, Hellenic Phasis ceased to exist.

As for the health condition of the Phasians, we discuss Hippocrates' information concerning it. We should note that the decease discussed by Hippocrates is not Malaria, it is hepatitis A, the symptoms and the living conditions together indicate to this.

In the fifth chapter of the thesis aspects of the genesis and history of Dioscurias are discussed.

In the 6th c. B. C. the Greek population existed in Sokhumi, not many but still did. The Greek import is few, but can serve as enough to prove their existence here.

Between Eshera and Sokhumi the earliest one is Eshera, which seems to be established in the 1st half of the 6th c. B.C. Since the Greek import in Sokhumi is less than in Eshera in the 6th c. B.C. it seems, that the first settlement was Eshera and later the part of its colonists moved to Sokhumi, thus subcolonized the territory. In general none of them were important cities till the end of 6th c. B.C. That is why Scylax of Caryanda does not mention it as a 'Hellenic city'. Although the general leit-motif of Scycax is to list not barbarian but the Greek cities, so the very not-mentioning of its status can refer to its Hellenic character.

At the beginning of 6th c. B.C. when the Greeks first inhabited Eshera, the reason why Miletus appeared in Colchis is to find gold – in order to substitute Lydian gold. It is interesting that Stephanus of Byzantium mentions Dioscurias as 'Aia': 'there is another Dioscurias in Pontus, called also as Sebastopolis, earlier it was called Aia as Nikanor says'. As it is known Aia is the city of Aietes, king of Colchis. Dioscuria is not Aia, it is well researched in historiography and we will not discuss it in details. In our opinion, this information is a reflection of the Milesians' first visit in Colchis. During this period (the verge of the 7th c. - 6th cc. B. C.) they were looking for gold here, as well as in the rest of Colchis. This was determined by the war with Lydian king Allyates, who was the main provider of

gold for them. If it is so, it seems, Dioscurias in Stephanus of Byzantium's information is Eshera since only there is the import from the 6th c. B. C. Discovered. In the 6th c. B.C. both Sokhumi and Eshera were perceived as a whole, as Dioscurias, also, in the 5th c. B.C. and in the Hellenistic Age not only perceptually but also, economically these two little settlements were merged. Eshera in the Hellenistic Age became part of Sokhumi. The discoveries of ceramic hearths in both regions for the same production, proves it. Since Eshera was founded earlier than Sokhumi, in the 6th c. B.C. It was not a part of Sokhumi, it was a small independent apoikia with reduced population and in the 4th c. B.C. it seems to become part of Dioscurias. Such practice existed in the Greek world, for example, Myous became part of Miletus because of oligandry. Such kind of union was called sumpoliteia. Myous was located very close to Miletus like Eshera and Dioscurias were – in 16 kilometers. Eshera becomes part of Dioscurias/Sokhumi either because of oligandry or other reasons.

As for the political status of Dioscurias: in the 6th c. B.C. Sokhumi and Eshera existed as a small settlements, probably with oligarchic constitution as it was in their metropolis. Later, in the 5th c. B.C. this region was subjugated by Athens and in T. Dundua's opinion, the liberalization of its constitution took place. Also, Dioscurias got filled in with the cleruchs. Their settlement here was determined by the existence of not stable local tribes – the Heniokhi. The newcomers strengthened the Hellenic substrate here. In our opinion, the whole transformation of Dioscurias' status from independent polis to cleruchy is not right. It seems, descendants of the Greeks who came here in the 6th c. B.C. and cleruchs which came in the 5th c. B.C. lived together. The first part of them were citizens of Dioscurias and the second of Athens. Their function was military service to Athens. They had citizenship of Athens but were obliged to live in colony.

From the 2nd half of the 4th c. B.C. Dioscurias is an independent, finally formed polis. Several characteristics of polis are attested concerning Dioscurias:

a) Independence or the struggle for independence (see 4th c. B.C. Eshera inscription),

- b) Their own forms of production – Amphorae, they tried to produce their own amphorae with their own stamps;
- c) Fleet (?) (the 4th c. B. C. Eshera inscription),
- d) Synoecism/conurbanization,
- e) Defense system (?) – Eshera inscription mentions the tower f) their own coins in late Hellenistic period (Dioskuriads).

In the 1st c. B. C. urban life in Dioscurias faded. The economic crisis seems to begin again after Mithridates' Age, this imposed local tribes to seize the city. This is well attested by the 1st c. B.C. Eshera inscription. The city flourished in the 3rd c. B. C. and became depopulated during the next centuries (Plin. N.H. VI. 15). T. Todua argues that migration of the highlanders were responsible for the decay of the city. In our opinion, the migration of the highlanders was result rather than reason for the depopulation of Dioscurias.

In the **sixth chapter** of the thesis issues of Gyenos history are examined.

As for Gyenos, we lack important narrative sources, however if we compare and fulfill the information with archeological materials, it is possible to make certain conclusions.

In our opinion, Gyenos was founded in the 2nd half of the 6th century B.C. This could be before 540 B.C., until Miletus fell to the Persians. In 540-513 B.C. Miletus was governed by the tyrants appointed by the Persians and colonization movement of Miletus was comparatively weakened. Besides, if the function of Gyenos was provision of wood necessary for shipbuilding, foundation of the settlement with this function was more possible before 540 B.C. By that time the Persians had no war with the Greeks and strengthening of the fleet could hardly be the wish of the tyrant appointed by the Persians and accordingly, foundation of the settlement in distant Colchis was not urgent. Thus, Gyenos must have been founded before 540 B.C. when the interest to build the fleet still could exist. There is a probability that it was founded during short periods of time – from 513 B.C. to 494 B.C. (before the destruction of Miletus). Since materials of the second quarter of the 6th century B.C. and of the end of the century were discovered in the findings of 1981, it seems, Gyenos was founded before 540 B.C., then, for the short

period its activity was weakened and evidently, in 513-494 B.C. was renovated again.

Metropolis of Gyenos is not attested in the narrative sources. If we have direct information about Phasis and Dioscuria as cities founded by Miletus, such information in connection with Gyenos has not survived. If we take into consideration a general tendency that the city founded in the 6th century B.C. could be only a colony of Miletus in eastern Black Sea coast, and if we connect Pomponius Mela's Cynus and Pliny's Cygnum with Gyenos, we can conclude that Miletus was its founder. Cynus in Greek means a swan. In the Greek mythology a swan was considered to be Apollo's attribute. Pausanias refers to King Cynus who was turned into a swan by Apollo (Paus. 1. 30. 3). According to Servius, Cynus was a musician; his turn into a swan is also connected with Apollo (Serv. On Aen. 10, 189). According to Servius, Apollo turned him also into a constellation. Cygnus constellation was known even for Ptolemy (Peters...1915). It is known that Apollo's cult was spread in Miletus, and if we consider that the cults of metropolis were worshipped in the colony, based on this and on general conjecture we connect the original foundation of Gyenos/Cynus/Cygnum with Miletus.

The Status and the function during the existence of the city did not change. Gyenos during the entire period of its existence was an emporium for the Greeks. If in the 6th century B.C. the Ionians were here, in the 5th c. B.C. the Athenians came, at the beginning of the 4th century B.C. the Athenians are here again though later Sinopeian Greeks also came as trade partners. Then these contacts also weakened and in the 2nd century B.C. the city ceased existence. At the same time, this emporium was seasonal and was connected with the wood export. During Mithridates' era it was not renovated. Greek population itself, proceeding from its function, was always comparatively weak and its assimilation with the locals, as it seems, took place fast enough. It is possible this process was terminated already during the era of Mithridates and supposedly, this was the reason why the ruler of Pontus ignored this territory.

In **the seventh chapter** of the thesis aspects concerning the development of Pichvnari settlement are examined.

Origin of Pichvnari also had its general and specific reasons. There were also several more or less strong streams of colonists, however each time specific reasons of their coming can be distinguished.

Pichvnari like other Greek settlements in Western Georgia was founded by the Milesians for the first time. Supposedly, it should be founded also by the Milesians as well. Archaeological evidences prove the Ionian presence in Pichvnari in the 6th c. B.C. Onomastic similarity between Miletus and Pichvnari also proves it. There are pine-trees around Miletus and a town nearby, as Greaves note, is called *Çamiçi* i. e. 'In the pine-trees'. According to Pliny, Karian name of Miletus was *Pityusa* (Plin. NH. 5.112), since the surrounding territory was rich in pine-trees. Toponyms of Asia Minor origin, for example Side/Sida, occur in the Eastern coasts of the Black Sea. The Milesians could have transferred their toponym to Colchis, in their settlement, especially if the basis for creating such toponym have coincided. It seems, this toponym was transferred and later it took Georgian form. Nowadays the toponym exists in Georgian form, like Karian name of Miletus *Pityusa* preserved in Turkish form *Çamiçi*. If such 'migration' of toponym happened, this could be just Pichvnari, not Bichvinta, because it was not founded yet. Also, we should note, that *Pityusa* mentioned in the Greek sources (Strabo XI, 2, 14; Plin. NH. VI, 16; Arr. PPE 27; Ptol., V, 6, 6;) and meaning Western Georgian settlement, in every case is not Pichvnari, it is always Bichvinta. Pichvnari ceased its existence when Bichvinta started.

Next stage in the history of the city begins in the 5th c. B.C. and is connected with the Athenian foreign policy. The Athenians wanted to establish the settlement here, and it seems their wish was supported by the locals. The weapons were not revealed on the Greek necropolis of the 5th century B.C. of Pichvnari. It seems, neither local population opposed to the coming of the Greeks nor the Greeks were awaiting problems.

In general, existence of the Greek ethnos on the basis of import is sceptically considered by some scholars, for example, by D. Braund, though on the example of Pichvnari it is possible to make the following conclusions:

- ✓ Even small quantity of the Greek ceramics excavated on the site could indicate to the intense relations between the locals and the Greeks;
- ✓ Despite the intense trade relations with the locals, precious wine was not always the subject of exchange for the Greeks. Moreover, as it seems, Thasian, Chian, Chalcidian wines were imported only for the Greeks. Non-existence of the amphorae in the Colchian burials means that the neighboring Colchian population were not the supposed consumers of the precious imported Greek wine. In this case we do not mean population of the rich Hinterland, for example Vani. If we take into consideration that import of Chian production by means of Athens, intermediary trade made it twice expensive, that is why it becomes accessible only for elite. Relative small quantity of import found in other hinterland monuments of Colchis except for Vani, is a confirmation of it.

Pichvnari was the city of permanent sailors and traders in 5th c. B. C. High percentage of the Greek import on Greek cemetery of the 5th c. B. C. in Pichvnari gives us the clue that the Greeks here were Pichvnari residents, however they were travelling a lot, and bringing Greek import quite often. They were citizens of Athens and Pichvnari was not a self-governing Polis. It was a specific emporium with Athenian citizens.

Pichvnari was the city of permanent travellers-traders (aeinautae), specific emporium where permanently travelling Greeks gathered, at the same time, it is possible that a part of them also lived there. They were not citizens of Pichvnari but Athenian citizens and maintained permanent connection with Athens. This explains the fact that immensely large quantity of import existed on the Greek necropolis. The Hellenistic Age is a turning point in the city's economic life. If before this city was mainly exporting raw materials, as it seems, from the beginning of the Hellenistic Age it starts to produce its own production. The production of the so-called brown-clay amphorae should have also been started with this function in Pichvnari, it seems. The Brown-clay amphorae are found in many places on

Western Georgian territory, including hinterland. This is the Greek-type ceramics – amphorae.

By the end of the 2nd century B.C. Pichvnari city ceased to exist. Unlike other Greek cities of Colchis (Dioscurias, Phasis), Pichvnari is not active in the age of Mithridates. Temporary economic revival caused by Mithridates' activity did not influence Pichvnari. As it seems, ruler of Pontus was not interested in this region and final decline of Pichvnari in Hellenistic era was caused by this.

In **the eighth chapter** the end of the Hellenistic experiment on the territory of Western Georgia, its reasons and results are examined.

Municipal life in Western Georgia declined at the turn of the millennia and economic crisis returned again. The Greeks barbarized and the illusion of confluence with Western economic system does not exist anymore. The Greeks' idea to include Colchis in Hellenic economic system collapsed and this caused some changes here. Then the Romans came, they perceived this region as only marginal part of Pontus Limes, it does not have a huge economic function for export of raw materials, they are not also interested in hinterland. So, Western Georgia reorganization of protofeudal society begins. The transition from protofeudalism to feudalism must have been the next stage. As it seems this process passed with difficulties and finally finished after the highlanders migrated.

The process of highlanders' migration is examined in the thesis in details. The prosperity of economics after the migration of highlanders is obvious, as at first S. Janashia and later, T. Dundua suggested, feudalism began on the territory of Lazika.

It is obvious that the long-term result of the collapse of Hellenic experiment is the migration of highlanders as only by their means became possible to overcome the crisis which began and at the end of Hellenic experiment.

In **conclusion** all results of our research are summarized and gathered together.

Works published on the topic of the thesis

1. Pichvnari – Genesis, History (6th – 4th cc. B. C.). *Proceedings of the Institute of Georgian History, Faculty of Humanities*, Tbilisi State University. VII. 2012. pp. 9-38
2. Malaria or Hepatitis A – on the interpretation of Hippocrates information about the Colchians. *Proceedings of the Institute of Georgian History, Faculty of Humanities*, Tbilisi State University. VI. 2012. pp. 63-70
3. On the localization of the Sedokhezi tribes. *Proceedings of the Institute of Georgian History, Faculty of Humanities*, Tbilisi State University. III. 2011. pp. 37-41
4. Beginning of the migration of mountaineers in Western Georgia at the turn of the millennia. *Spekali* - Electronic bilingual scholarly peer-reviewed journal of the faculty of humanities, Tbilisi State University. #3. 2011. available at: <http://www.spekali.tsu.ge/index.php/en/article/viewArticle/3/24/>
5. The Decay of the Antique Society. The materials for lectures. VI. Tbilisi. 2009.
6. *Receptio* of the Highlanders in Western Georgia. *Saistorio Dziejani*, Annual, X-XI, Tbilisi, 2008. pp. 40-47. (in English)